

DE BUITENKANT VAN FORTUYN

D.F.J. Bosscher¹

Het lijkt geen twijfel dat de vorm waarin Pim Fortuyn zich presenteerde een belangrijke rol heeft gespeeld in zijn succes. Maar het staat al even vast dat wie Fortuyns optreden, gekoppeld aan zijn fysieke verschijning, wil proberen te duiden, niet ontkomt aan het geven van een sterk persoonlijk oordeel. Uitleggen waarom bijvoorbeeld Ivo Opstelten althans wat zijn uiterlijk betreft de ideale burgemeester van Rotterdam lijkt, zou veel makkelijker zijn. De stad met de grootste haven ter wereld, die vanwege de bijzondere samenstelling van zijn bevolking aan desintegratieverschijnselen lijdt, kan een grote man met een stem als een bronzen klok goed gebruiken in die functie. Ook van de gewezen commissaris van de koningin in Groningen Henk Vonhoff valt vrij objectief vast te stellen waarom weinigen met hem durfden te spotten. Hij stond met zijn meer dan honderd kilo bijna letterlijk als een huis, ook hij had een stem die aan windkracht negen deed denken en hij liet anderen merken dat ze hem moesten laten uitpraten, zonder zelf altijd te reciproceren.

Maar Fortuyn? Waarschijnlijk is de vraag naar zijn authenticiteit de belangrijkste van allemaal. Wat is het juiste antwoord: “Zo anders dan anders, dat moet wel echt zijn, want dat verzin je niet”, of “zo anders dan anders, dat kan alleen maar verzonnen zijn”? De ene toeschouwer zag een gesoigneerde man die kennelijk nadacht over wat hij aantrok. Er netjes uitzien en nadenken over wat je doet, wat is daar tegen? Prima man, die Fortuyn! De andere zag een poseur, een bij elke ademtocht door de mand vallende clown, die het maar niet lukte te lijken wat hij zo graag wilde lijken: een echte heer, met de opvoeding van een heer, de eruditie van een heer, de toekomst van een heer. Een schijngestalte, kortom. De derde zag een man die helemaal niet serieus probeerde de grote meneer uit te hangen, maar die gewoon in elk opzicht, dus ook in zijn presentatie, een *enfant terrible* wilde zijn en alles daaraan ondergeschikt maakte. Zolang hij aandacht kreeg was het hem goed. Deze derde Fortuyn was misschien niet de gedroomde premier, maar iemand die op zijn tijd wel nuttig is voor de politiek. Zo zijn er nog meer percepties van Fortuyn te noemen, en ze zijn allemaal willekeurig.

Het wezen van Fortuyn heeft vermoedelijk minder in uiterlijkheden gelegen dan in zijn *niet* of *slechts indirect* geopenbaarde zielenroerselen. Dat het uiterlijk veel voor hem leek te betekenen zegt wel iets, maar niet alles. Misschien was het slechts een fractie van de werkelijkheid die wij zouden willen leren kennen. In deze beschouwing zal ik trachten binnen- en buitenkant van elkaar te onderscheiden en nagaan hoe Fortuyn het spel der politiek naar zijn hand trachtte te zetten, in een poging beter zicht te krijgen op de ware aard van de hoofdpersoon, in relatie tot de beweging waaraan hij korte tijd leiding gaf.

Een schokkende moord

Wilhelmus Simon Petrus Fortuyn werd geboren in 1948 en stierf in het Mediapark in Hilversum op 6 mei 2002, *a day that will live in infamy*. Negen dagen na de moord, gepleegd door Volkert van der Graaf (geboren in Middelburg in 1969), vonden er verkiezingen voor de Tweede Kamer plaats. Er deed zich een aardverschuiving voor. De winst van de winnende partijen samen bedroeg 30,7 procentpunten; de Lijst Pim Fortuyn (LPF) behaalde 26 zetels. De politicoloog Peter Mair heeft berekend dat deze verkiezingen niet alleen de grootste verschuiving in onze eigen Nederlandse politieke geschiedenis hebben veroorzaakt, maar ook horen tot de top-vier van heel West-Europa, gerekend vanaf 1900.²

De begrafenis op 10 mei was al een voorproefje van wat het land te wachten stond, door de taferelen die deden denken aan de uitvaart van Diana, Princess of Wales, op 6 september 1997. Koninklijk was de stoet van elf witte limousines, waaraan Fortuyns eenzame zwarte Daimler, leeg, afgezien van de chauffeur en de twee hondjes Kenneth en Carla, een dramatisch accent gaf. Deze auto speelde de rol die in een begrafenis van echte royalty wordt vervuld door het koninklijk paard zonder berijder, met de rijaarzen van de gevallen vorst omgekeerd in de stijgbeugels hangend. Waar de rouwstoet langskwam, stonden de mensen vele rijen dik te kijken. Sommige toeschouwers gooiden bloemen naar de auto die de kist vervoerde. In het weekeinde volgend op de begrafenis bezochten naar schatting meer dan twintigduizend mensen het tijdelijk graf van Fortuyn in Driehuis-Westerveld – zijn lichaam zou in juli naar Italië worden overgebracht – en in het daaropvolgende Pinksterweekeinde was de toeloop minstens zo groot.

Dat politici van de gevestigde partijen na dat eerste weekeinde hun hart vasthielden, wekt geen verwondering. Maar de klap van 15 mei kwam toch nog als een verrassing, zo gigantisch was het verlies van vooral de partijen die het paarse kabinet hadden gevormd (PvdA, VVD, D66). Van de 97 paarse zetels gingen er 43 verloren. De PvdA en D66 werden

gehalveerd. Alleen de VVD beperkte het verlies tot eenderde van haar zeteltal. Een lichtpuntje voor de politiek in het algemeen was de hoge opkomst van 79,1%. Onder de opgekomen kiezers waren er velen die nooit eerder de moeite hadden genomen te gaan stemmen.

Al met al kan van een ware volksopstand worden gesproken. Een onder normale omstandigheden zwijgend deel van het electoraat was voor de verandering naar de stembus getogen om tegen het paarse beleid te protesteren en/of zijn steun aan de ideeën van Fortuyn te betuigen. Het zal altijd speculeren blijven welk resultaat de LPF zou hebben geboekt zonder de moord van 6 mei. 'Pim', zoals velen hem familiair noemden, had ongetwijfeld veel zetels binnengehaald, maar 26? Afschuw van wat er gebeurd was moet een groot aantal mensen tot stemmen op de LPF hebben gebracht. De beschuldiging dat de gevestigde politiek zich door het 'demoniseren' (als een duivel afschilderen) van de indringer medeverantwoordelijk had gemaakt voor zijn gewelddadige dood, was zeker bij een deel van het electoraat aangeslagen.

Nog altijd onder de indruk van het on-Nederlandse gebeuren rond de moord, de begrafenis en de verkiezingen maakten alle betrokkenen haast bij het construeren van een nieuw, uiteraard niet paars kabinet. Voor het CDA lag de rode loper uit. Zijn leider Jan Peter Balkenende, gecoacht door informateur Piet Hein Donner, betrad deze met het nodige zelfvertrouwen. In het kabinet dat 68 dagen na de verkiezingen zijn werk begon (*reeds* 68 dagen, zullen we maar zeggen), zaten vier LPF-ministers. Als er leven is na de dood, moet Fortuyn dit alles met een brede lach om de mond hebben gadeslagen. Eindelijk erkenning.

Zoektocht naar status

Wie de autobiografie van Fortuyn – getiteld *Autobiografie van een babyboomer* – leest, valt onmiddellijk op hoeveel indruk uiterlijkheden op hem maakten.³ In de breedvoerige schets van zijn jeugd komt op verschillende manieren aan de orde hoe mensen zich kleedden, hoe zij roken, hoe zij zich bewogen. Hij gaf zijn ogen de kost en merkte hoe standsverschillen tussen mensen werden afgemeten aan hun voorkomen, aan de grootte van het huis waarin zij woonden en aan het wel of niet bezitten van een auto. Fortuyn laat de karakteranalyse van de personages in zijn boek altijd vergezeld gaan van de karakterisering van hun uiterlijk. Vooral over zijn moeder komen we op deze manier veel te weten, maar ook van de vader ontstaat een beeld. Opvallend is de correlatie tussen binnen- en buitenkant. Zijn moeder, van wie Fortuyn zielsveel hield, had ook altijd mooie kleren aan. Zijn vader, met wie hij een veel moeizamer verhouding had, liep rond met vlekken op zijn pak. Het opmerkelijke is dat die vlekken verdwijnen – de autobiografie rept

er althans niet meer van – in het latere deel van Fortuyns leven, als de relatie met zijn vader verbetert. Conclusie: ofwel vader heeft een betere stomerij genomen, ofwel de zoon ziet van aardige mensen vooral de schoonheid en van minder aardige vooral het slonzige klofje. Het laatste lijkt het geval te zijn.

Waar Fortuyn zich uitleeft in het schamperen over zijn katholieke opvoeding, het katholieke onderwijs en het katholieke geloof, speelt de uiterlijke vorm waarin de kwellingen der religie zich aandienen eveneens een belangrijke rol. De preoccupatie met de buitenkant doet zich gelden in al zijn waarnemingen, het hele boek; 390 leesbare, maar soms merkwaardige pagina's lang.⁴ De auteur ontdekt gaandeweg een wereld die van vorm en uiterlijk aan elkaar hangt en waarin degene die dit thema het best bespeelt, succes boekt.

Zijn autobiografie is in wezen een zoektocht naar status. Fortuyn wil iemand worden die niet meer gepest, vernederd en genegeerd wordt, maar eindelijk serieus genomen. Zijn revelaties – o zit dat zo! bijvoorbeeld op de padvinderij als hij merkt dat hij anderen met zijn verhalen kan boeien – beschrijft hij aandoenlijk openhartig, of zo men wil ergerlijk pompeus: “Op dat moment is de spreker, de onderwijzer geboren.”⁵ Waar het hier om gaat is dat hij laat zien hoe het talrijke keren tot hem doordringt dat macht en succes in hoge mate afhangen van presentatie. Een hoogmis ter ere van het honderdjarig bestaan van zijn parochie brengt hem op het idee een prelaatsfunctie te ambiëren, wat Fortuyn meldt na al pagina's lang te hebben gescholden op de kerk die zijn jeugd heeft bedorven.

“De bisschop zegent ons staande in vol ornaat, met in zijn linkerhand de bisschopsstaf, met zijn witgehandschoende rechterhand en zijn bisschopsring aan zijn ringvinger, zichtbaar door een opening met borduursel. Een flonkerende edelstenen ring in een zegenend gebaar, minzaam en machtig. Ja, hier staat en zetelt de macht, hier past voor de eenvoudige leek slechts onderwerping. Ik kijk het allemaal aan met diep ontzag en wil later ook bisschop worden of kardinaal, of beter nog, paus.”⁶

Als Fortuyn gaat puberen ontwikkelt zich bij hem “een onweerstaanbare behoefte zich te uiten en te manifesteren”.⁷ Hij zoekt de middelen daartoe onder andere in een verandering van kledij. Op de lagere school maakte zijn moeder er nog veel werk van om hem goed voor de dag te laten komen en deelde hij haar smaak, maar:

“Op de middelbare school komt daar direct verandering in. Ik moet kleren aan die ik helemaal niet leuk vind, onder meer lange

broeken en truien, en ook zij heeft er geen lol meer in. Het resultaat is van een oorverdovende saai- en lelijkheid. Iedereen ziet mij in deze kleren en door mijn teruggetrokken gedrag over het hoofd.”⁸

Om aan dit probleem het hoofd te bieden creëert Willem de Zwijger, zoals hij zichzelf op dit punt in zijn autobiografie noemt, een nieuwe Pim. Hij noemt wat zijn ouders voor hem in gedachten hadden ‘foeilelijk’ en eist het recht op zelf zijn kleren te kiezen en aan te schaffen. Verbluft geven zij toestemming, voorzien hem van geld en daar gaat hij. In Haarlem koopt hij een compleet pak, stropdassen, overhemden en een paar mooie nieuwe BATA-schoenen.

“...piekfijn in het nieuw verschijn ik op school en trek tot verbazing van iedereen direct mijn mond open. Hele verhalen komen eruit en ook beargumenteerde standpunten... Thuis oogst ik niets dan lof en enig zuur commentaar van mijn moeder. De volgende maand vindt mijn vader dat het tijd is een tweede pak aan te schaffen. Deze gedaanteverandering markeert een soort van waterscheiding. Vanaf dat moment ben ik assertief en op school al snel vooraanstaand”.⁹

In de geschiedenis van de Nederlandse autobiografie is nooit eerder op zo’n treffende manier de juistheid bewezen van het spreekwoord ‘kleren maken de man’. “Ik begin zowaar een beetje op die in het publiek optredende vader van mij te lijken”, stelt Fortuyn vergenoegd vast.¹⁰ Al snel brengt hij het tot klassenvertegenwoordiger, wat hij ziet als een bevestiging dat hij op de goede weg is.

Het blijft daarna bergop en bergaf gaan met hem. Als de rector van zijn school, het Mendelcollege in Haarlem, die voor hem een ware vriend en mentor is geweest, afknapt en van school gaat, blijft Fortuyn verweesd achter. Hij wordt weer de oude dwarse en verdrietige jongen van vroeger. “De brillen en de inzet zijn verdwenen”, zegt hij er zelf van.¹¹

Later komt het weer helemaal goed, en hoe. Na vele omzwervingen, gelardeerd met tegenslagen en momenten van voldoening, sloeg Fortuyn in 2001/2002 toe, toen de politiek zich in acht jaren van paars bewind al te ver had verwijderd van wat er leefde bij grote delen van de bevolking. Vooral het vreemdelingenbeleid had tot veel wrevel geleid, waaraan het publiek echter nauwelijks lucht kon geven, omdat het bij slechts weinig politici gehoor vond. De naar koersverandering smachtende kiezers gingen – eerst binnen het kader van de nieuwe partij Leefbaar Nederland – op zoek naar een leider die de dingen wél bij hun naam zou noemen. Zij en de met steeds rechtser wordende opinies aan

de weg timmerende Fortuyn vormden een perfecte *match*. Toen Leefbaar Nederland hem weer liet vallen vanwege uitlatingen die over de schreef gingen, kreeg Fortuyn plotseling een geheel eigen partij in de schoot geworpen, een partij die zijn eigen naam droeg. Wie er ook zou terugschrikken voor zo'n extreme personalisering van de politiek, niet Pim. Het lelijke eendje was haast van de ene op de andere dag een zwaan geworden; de dwarse en verdrietige jongen werd de veruit meest besproken man van Nederland.

De ene en de andere weg

De autobiografie van Fortuyn, zo werd al opgemerkt, is het verslag van een zoektocht naar erkenning. Van jongs af aan heeft hij ernaar gehunkerd iemand te zijn of te worden die werd bewonderd, tegen wie men opkeek, aan wiens oordeel men waarde hechtte. Toch blijkt uit zijn levensverhaal bepaald niet dat hij liefde heeft moeten ontberen. Zijn moeder hield veel van hem; een liefde die geheel wederzijds was en die zo ver ging dat je als lezer soms de indruk krijgt van een geheim bondgenootschap tegen de vader. Toch was de vader evenmin liefdeloos. Een beetje een *Streber*, iemand die graag een wit voetje haalde bij zijn baas of bij de pastoor, maar zeker geen harteloze man. Dus waar Fortuyn zijn oedipuscomplex, als het dat was, vandaan haalde blijft een vraag.

Hoe verwerft iemand gezag? Sommige mensen stralen een natuurlijk gezag uit en hebben hierdoor geen idee van dit probleem. Als zij hun mond opendoen luisteren anderen, als zij zich ergens vertonen wordt het opgemerkt en wordt er rekening met hen gehouden, als zij de leiding nemen worden zij gevolgd. Pure magie, lijkt het. In ieder geval is 'natuurlijk gezag' een te ingewikkeld fenomeen om hier op in te gaan.

Iemand die zo'n natuurlijk gezag niet is aangeboren, moet het zichzelf zien te bezorgen. Dan zijn er ruw geredeneerd twee opties. Je probeert jezelf te ontwikkelen tot een persoon die bijvoorbeeld zo erudiet is dat andere mensen er belang bij hebben naar je te luisteren – of je neemt, als die methode teveel tijd en moeite kost, een kortere weg: je werkt aan een beeld van jezelf dat anderen wel moet imponeren. De vorm en het uiterlijk gaan in dit laatste geval een belangrijke rol spelen. Van Mussolini (en trouwens ook van Berlusconi) is bekend dat hij de zolen en hakken van zijn schoenen verhoogde om langer te lijken dan hij was. Dit type uitslover oefent zijn toespraken voor de spiegel en studeert gebaren in. Als er een kliniek bestond waar mensen langs operatieve weg gezag en aanzien konden laten implanteren, zou hij zich opgeven voor een behandeling.

Fortuyn, zo lijkt het, opteerde eerst voor het intellect. Hij heeft de verdieping gezocht, de moeilijke weg willen bewandelen. Uit zijn

levensbeschrijving rijst het beeld op van eerst een jonge man, later een man van middelbare leeftijd die zijn aangeboren dwarsheid met kennis wil schragen. Hij beseft dat dwarsheid zonder intellectuele onderbouwing niet veel meer is dan een karakterzwakte. Een geleerde echter heeft zich het recht verworven eigenzinnig te zijn. Een professor is bij voorbaat voor elke sociale tekortkoming geëxcuseerd. Daar ben je immers professor voor.

Helaas is het niet echt gelukt met de geleerdheid. Fortuyn blijft steken in gebrek aan ware interesse, in gebrek aan zitvlees om boeken uit te lezen, in ongedurigheid. Zijn hormonen spelen op en gaan een (te) groot deel van zijn leven bepalen. Hij kent zijn talen niet, vertoont geen uitzonderlijke intellectuele begaafdheid. Kortom, qua eruditie zijn de ogen groter dan de maag. Hij stapelt de kennis wel op zijn bord, maar krijgt niet alles naar binnen. Dan komt het alternatief in beeld: de zolen en hakken ophogen, de pose instuderen, een habitus kweken, aan alle uiterlijke tekenen voldoen. Wilhelmus, Willem, Pim besluit bewust of onbewust die weg dan maar in te slaan.

Deze kenschets van hoe het gegaan is stoelt deels natuurlijk op speculatie of creatieve interpretatie, maar dan wel speculatie die niet losstaat van de geschriften van prof.dr. W.S.P. Fortuyn. Van de eerste tot de laatste bladzijde ademen zijn boeken (en dan vooral de autobiografische passages) een geest van teleurstelling over de late erkenning van zijn intellect. Die geest drukt zich uit in overdrijving, grootspraak en opschepperij, maar ook in aandoenlijke onbeholpenheid. Juist dat maakt zijn werken tot *page-turners*. Het is triest, maar ook fascinerend iemand gade te slaan die zichzelf op deze manier uitput; al die energie – betere zaken waardig – verspild te zien worden; elke keer weer te merken dat een tekstgedeelte dat een aanzet zou kunnen zijn tot het wekken van ontroering, op de volgende bladzijde verkeert in afstompende staaltjes van zelfmedelijden en zelfverheerlijking. Toch slaat de lezer gauw maar weer eens om, want de bonte mengeling van emoties die de auteur demonstreert en meningen die hij rondslingert, prikkelt zozeer de nieuwsgierigheid naar wat er nog meer komt dat het onmogelijk is het boek uit ergernis opzij te leggen. Het gebodene is trouwens lang niet allemaal ergerlijk, maar tot op zekere hoogte juist innemend. Bij elke pagina verder lezen dringt zich meer en meer de vraag op wat er van deze man geworden zou zijn zonder al die geestelijke kwetsuren.

Waaruit valt op te maken dat Fortuyn uiteindelijk voor de makkelijke weg gekozen heeft, die van de verpakking en de pose, in plaats van die van de eruditie? Het is niet te bewijzen en sommige feiten geven zelfs indicaties voor het tegendeel. Fortuyn heeft wetenschappelijk carrière gemaakt en is uiteindelijk zelfs bijzonder hoogleraar, voor korte tijd weliswaar, aan de Erasmusuniversiteit geworden. En toch... Zijn weten-

schappelijke publicaties hadden volgens kenners niet veel om het lijf. In ieder geval zijn zij bedolven onder een gigantisch oeuvre van niet-wetenschappelijk kortebaantwerk. Hij herinnerde iedereen die het horen wilde aan het feit dat hij “meer dan vijftig boeken geschreven had”, maar wat dat voor boeken waren bleef dan buiten beschouwing. Het aantal van meer dan vijftig imponeert, maar doet het dat ook nog als bedacht wordt dat de meeste uit een bundeling van columns bestaan, stukjes van hooguit een paar honderd woorden die snel toewerken naar een conclusie en de argumentatie zo licht en simpel mogelijk houden? De *Speakers Academy* die als zijn impresario optrad, was zijn weinig kritische huisuitgever. Slechts een klein deel van de ‘meer dan vijftig boeken’ vond zijn weg naar een competitieve uitgevermarkt. En om aan het getal vijftig te komen moet je even vergeten dat veel werk onder meer dan één titel is verschenen.

Fortuyn had de duizenden uren dat hij meningen gespuid heeft, ook kunnen besteden aan arbeid die minder aandacht trekt maar meer beklijft. Zijn keuze was een andere: vorm boven inhoud. Hij had door dat iemand zijn gelijk ook kan krijgen door overredingskracht te zoeken in het aplomb waarmee hij zijn gelijk opeist. Dat laatste deed Fortuyn. Hij gebruikte verbaal zijn ellebogen. Zijn geschreven proza ronkte, zoals ook zijn gesproken teksten ronkten. Het effectbejag is evident. Hoe valt (bijvoorbeeld) anders te verklaren dat iemand die berucht was om zijn gebrek aan talenkennis, en die zelf in zijn autobiografie op onbevaakte momenten toegaf geen talent voor talen te hebben, zijn zinnen doorspekte met Engelse termen? Mij dunkt dat hij er vertrouwdheid met de Engelse taal mee wilde suggereren, in strijd met de realiteit.

Fortuyn was een intelligent man, maar gulziger in het claimen van deskundigheid dan consciëntieus in het funderen van zijn standpunten. Hij dacht snel, associeerde vrij, schreef in hoog tempo. Al zijn werk draagt de sporen van haast. Spel- en taalfouten, kromme zinnen, clichés die bij zorgvuldig herlezen verwijderd zouden zijn, het wemelt ervan. Het is moeilijk voorstelbaar dat de auteur zich daarvan niet bewust was. Zou hij als hij schermde met zijn meer dan vijftig boeken werkelijk gedacht hebben dat het geschrevene een kritisch nader onderzoek kon doorstaan? Zijn oeuvre was vooral bedoeld als bewijs van gedrevenheid en belezenheid. Het moest meer imponeren dan overtuigen, en voor zover het moest overtuigen diende het de boodschap uit te dragen dat de schrijver een bijzonder man was. De duizenden meningen die Fortuyn voor het voetlicht bracht, kan hij onmogelijk zelf allemaal *au serieux* hebben genomen. Daarvoor veranderde hij ook veel te vaak, en dan zonder blikken of blozen, van overtuiging. Zijn meningen hadden zonder uitzondering twee dingen gemeen: ze waren sterk, en ze weken flink af van die van de goegemeente. Het merk Fortuyn meed de middelmaat.

Outsider

De persoon die Fortuyn ten tonele voerde, geschapen als vehikel om ambities waar te maken, was in de allereerste plaats een *outsider*. *Insiders* waren er al genoeg. Om furore te maken in de Nederlandse politiek moest je het offensief van buitenaf openen, zeker in het klimaat dat vanaf het eind van de jaren tachtig heerste. Voor politici die zich qua ideologie in de marge ophielden viel electoraal een goede boterham te verdienen, als zij tenminste – anders dan een type als de leider van de Centrumdemocraten Hans Janmaat (1934-2002) – enig niveau hadden. De vroegere partijen in de marge hadden zich opgegeven (CPN, PSP, PPR) en er was een herschikking of herpositionering gaande, waarin ook een rechtse beweging een plaats kon veroveren. Fortuyn voelde de onderrepresentatie van de rechtse kiezer en zijn ontevredenheid die daarvan het gevolg was goed aan. In de jaren negentig had het er even op geleken alsof de stelling van de Amerikaanse politiek filosoof Francis Fukuyama inzake het einde van de geschiedenis ook in Nederland opging. Maar onderhuids was er net zoveel aan de hand als elders in de wereld, of meer. Evenmin als op wereldschaal kwam hier na het wegvallen van de totalitaire concurrent voor het kapitalisme de consensus goed van de grond. Allerlei nieuwe vraagstukken vroegen naast oude problemen in een nieuw jasje dringend om een oplossing, maar de ongelukkige burger kreeg het gevoel nergens terecht te kunnen. Fortuyn sprong met heel zijn flamboyante persoonlijkheid in dit gat. Dat hij om succes te boeken zou moeten beginnen met het attaqueren van ‘Ons Soort Mensen’, dat in Nederland de touwtjes in handen had, beseftte hij beter dan wie ook. Het OSM-thema – de gedachte dat ons land geregeerd werd door een ‘kongsi’, bestaande uit bedrijfsbestuurders, vakbondsbestuurders, ambtenaren, leden van de Tweede Kamer en ministers – bespeelde Fortuyn al heel lang voordat hij, ongeveer vanaf het jaar 2000, naam maakte als populistisch leider.¹² Ons Soort Mensen is uiteraard een ironisch begrip, zeker als het komt uit de mond van Fortuyn. Er wordt wel gezegd dat koningin Beatrix het min of meer in ernst bezigt of heeft gebezigt om het verschil tussen de gewone mensen en mensen van haar stand aan te duiden. Of dat waar is valt moeilijk na te gaan en bovendien doet het er niet zoveel toe. Als Fortuyn het over OSM had was het pure ironie, die de bedoeling had uitdrukking te geven aan zijn afschuw van het kliekje dat zich belangrijker waande dan de rest van Nederland. De buitengeslotene eiste zijn rechten op. Hij zocht bondgenoten in zijn strijd tegen de monopolisten door het wij-gevoel te stimuleren van al degenen die zich niet langer door (ironisch gezien) ‘ons’ in de luren wilden laten leggen.

De buitenstaander Fortuyn kleepte (altijd onberispelijk in het pak) en gedroeg zich (altijd onberispelijk van manieren) als een lid van het establishment. Hoe dit te verklaren? Was het spel? Bespotten hij de tegenstander hiermee, of nam hij simpelweg de strijdmethode van de vijand over, die zich immers – als Ons Soort Mensen in het economisch domein of als maatschappelijke elite in het algemeen – verschanste achter de parafernalia van de heersende klasse? Het is met een schelm als Fortuyn steeds meer werd, altijd moeilijk doel en middel te onderscheiden. Hij zocht erkenning, dat staat vast – maar of hij aan het eind van zijn leven het politieke establishment wilde binnendringen dan wel bespotten of zelfs vernietigen is moeilijk te zeggen. Overbekend is de scène in *De blauwe lotus*, een van de Kuifje-boeken van de Belgische tekenaar Hergé, waarin de niet al te snuggere detectives Jansen en Jansens zich om in China niet op te vallen hebben gehuld in Chinese kledij, maar per ongeluk zulke archaïsche gewaden hebben uitgezocht dat het Chinese publiek hen juist verbijsterd nastaat. Ik vermoed dat Fortuyn een ander geval was en dat hij heel goed besepte dat zijn pakken en dassen een beetje ‘over the top’ waren. Of al zijn bewonderaars zich ook daarvan bewust waren, is minder zeker. Wellicht hadden sommige Fortuynisten juist het idee dat hun voorman gewoon heel goed wist hoe het hoorde en er daarom zo keurig bijliep. Ik houd het erop dat Fortuyn zelf althans de laatste jaren niet (meer) uit was op toetreding tot de maatschappelijke bovenlaag, maar alleen (nog) op waardering voor zijn persoonlijke kwaliteiten. Hij wierp zich op als leider van een tegenbeweging *tegen* het traditionele establishment, vermoedelijk in het besef dat hij daardoor, wat er verder ook gebeurde, voor altijd zijn kans verspeelde zelf nog eens tot de gerespecteerde elite te gaan behoren. Zijn strategie bestond uit het mobiliseren van zowel een aantal rijke en ‘geslaagde’, maar desondanks nog altijd marginale – en daardoor gefrustreerde – lieden als de massa van boze burgers. De overdreven nette kleren waren zo beschouwd geen mislukte schutkleur à la Jansen en Jansens, maar maakten deel uit van zijn pogingen zich tegen het establishment af te zetten.

Libertijns homoseksueel

Fortuyn hield zijn homoseksualiteit niet op de achtergrond. Integendeel: zij was deel van het politieke kapitaal waarop hij teerde. In zijn autobiografie schreef hij openhartig en soms koket over het ontdekken van zijn seksuele voorkeur, de problemen die wel en niet ontstonden en een groot aantal seksuele ontmoetingen. Als politieke figuur gebruikte hij de thematiek van zijn dagelijkse ervaringen als homoseksueel als een manier om zijn ideeën voor het voetlicht te krijgen. Een van zijn bezwa-

ren tegen het oprukken van de islamitische cultuur in Nederland gold het gebrek aan respect onder moslims voor de rechten van vrouwen en homo's.¹³ In zijn publicaties en in redevoeringen hield hij een harts-tochtelijk pleidooi voor het handhaven van het emancipatieniveau dat sinds de jaren zestig was bereikt. Dat homoseksuelen hun schroom hadden afgelegd was een groot goed. Nu de islamitische homoseksuelen nog, die in hun eigen kring als lager dan laag werden behandeld! Het feit dat kritiek op zijn politieke ideeën vanuit de moslimgemeenschap gepaard ging met het bespotten van zijn geaardheid, zag Fortuyn als een bevestiging van zijn gelijk en was voor hem olie op het vuur. Regelmatig haalde hij de pers met een relaas van de pesterijen die hij van islamitische jongeren ondervond. Dan benadrukte hij dat men hem onmogelijk van racisme kon beschuldigen, omdat hij het in de liefde juist heel goed met Marokkaanse jongens kon vinden. (In zijn autobiografie releveerde hij overigens zijn sterke voorkeur voor blonde jongens met blauwe ogen, maar dat terzijde.)

In een boeiend artikel in het onvolprezen blad *Nieuwste tijd* behandelt de historicus James Kennedy de vraag hoe een geprononceerde homo als Fortuyn toch de bejubelde leider heeft kunnen worden van een rechtse, populistische en nationalistische beweging.¹⁴ Inderdaad, het is een beetje een raadsel. Staat rechts niet onder andere bekend om zijn homovrees, zijn angst voor alles wat afwijkt van de brave standaard? Kennedy kiest uit drie mogelijke verklaringen. De eerste is dat de frisheid van Fortuyn alle reserve overwon. Zijn ideeën waren onsamenhangend, maar dat deed er weinig toe voor mensen die de oude politiek beu waren. Dat ze uitdagend werden gepresenteerd gaf de doorslag. De tweede gaat uit van Fortuyns 'gedachtegoed' als dekmantel voor enge rechtse motieven. In deze verklaring beschouwt de reactionaire kiezer zichzelf als gelegitimeerd tot het spuien van meningen die voorheen taboe waren, door het feit dat hij in de pas loopt met een openlijk homo-seksuele politicus. Discrimineren zou voor een homo tegennatuurlijk zijn. Wat hij over buitenlanders zegt kan dus automatisch door de beugel. Niet alleen de kiezer *achter* Fortuyn is in deze hypothese een schijnheilige boosdoener, ook hijzelf misbruikt zijn geaardheid voor het verkeerde doel.

Kennedy relateert echter deze beide verklaringen voor het samengaan van onwaarschijnlijke bondgenoten, zonder ze algeheel te verwerpen, en komt met een derde. Na een vergelijking van Fortuyn met de beroepsworstelaar Jesse Ventura – die het schopte tot gouverneur van de staat Minnesota – stelt hij vast dat beiden met hun hoogst persoonlijke manier van opereren het onderscheid tussen links en rechts “in de pan hebben gehakt”.¹⁵ “Fortuyns nadruk op politieke stijl, op leiderschap en

op de *selfmade man* die doet wat hij wil, maar zich ook in dienst stelt van zijn eigen land in tijden van nood, lijkt ‘made in the USA’”, meent Kennedy.¹⁶ Net als in de Verenigde Staten bleek in Nederland een sociaal libertijnse maatschappijvisie zeer wel samen te kunnen gaan met cultureel conservatisme, waarbij Kennedy dat laatste definieert als afkerig van elke bedreiging van de liberale democratie, de vrijheid en de tolerantie. Fortuyn was een gedreven aanhanger van het modernisme – onder andere omdat het homo’s de vrijheid had gegeven – en verdedigde dat met vuur tegen ‘de achterlijke opvattingen van de islam’.¹⁷ Zijn rechtse aanhangers stonden achter deze vorm van modernisme en hadden al helemaal geen moeite met de presentatie.

Een paar opmerkingen bij Kennedy’s betoog. Het is waar dat degenen die zich door Fortuyns politieke ideeën aangesproken hebben gevoeld van hoog tot laag geen punt maakten van zijn homoseksualiteit, enkelingen daargelaten. De jaren zestig hebben in Nederland hun werk goed gedaan. Maar wellicht ziet Kennedy, die vooral probeert een paradox op te lossen (“homo is populair bij rechts”), een mogelijkheid over het hoofd. Het zou ook kunnen dat de achterban van Fortuyn juist wel een punt van zijn homoseksualiteit heeft gemaakt, maar dan een punt in zijn voordeel. Deze ‘hedonistische homo met een hang naar moeders theemuts’, zoals de historicus Thomas von der Dunk hem ooit karakteriseerde, beheerste de kunst van de vlucht naar voren, het ombuigen van een potentieel nadeel tot een voordeel.¹⁸ Van iemand die zelf homoseksueel is kreeg ik het volgende antwoord op mijn vraag of Fortuyn zijn geaardheid politiek exploiteerde en of hij er nadeel dan wel voordeel van ondervond:

“De persoon Pim Fortuyn is onbegrijpelijk zonder zijn homoseksualiteit. Een homoseksueel moet zijn geaardheid beoordelen als een vloek of als een zegen – een tussenweg is er niet. Voor iedereen is het altijd eerst een vloek, maar dit kan in het eigen hoofd worden omgezet naar een zegen. De homoseksueel is dan niet meer beperkt tot een kleinburgerlijk en futiel bestaan, maar heeft de vrijheid om iets bijzonders van zijn leven te maken. Pim Fortuyn maakte van die vrijheid maximaal gebruik. Ik geloof dat de verklaring waarom hij altijd geprobeerd heeft er bijzonder uit te zien in dat kader gezocht moet worden. Homoseksualiteit is voor hem een bron geweest waaruit hij de moed en soms ook het lef putte om wat hij zag als de echte issues aan de orde te stellen. Ook de aard van de dingen die hij ter discussie stelde had met zijn homoseksualiteit en de rol van buitenstaander te maken. De gewone politiek voert een zogenaamd objectief debat, maar daarin worden politici en issues ook gedepersonaliseerd, ontmand

en gecasteerd. Een homoseksueel kan niet in die zin objectief zijn, maar wil spreken over zijn angsten, wetend dat niets wordt opgelost door deze te verzwijgen. Hiermee is zijn politieke stijl voor een belangrijk deel verklaard. Open kaart spelen over alles maakte Pim bijna onkwetsbaar – en het zal dat aspect zijn geweest dat de massa imponeerde. De leider dient blijkbaar primair een overwinnaar zijn, die in het publieke debat overeind blijft. Fortuyn voldeed in elk opzicht aan die eis.¹⁹

Of deze analyse van Fortuyns optreden tegen de achtergrond van wat mijn zegspersoon wezenlijk acht voor de homoseksuele geaardheid gedeeld wordt door anderen, kan ik moeilijk anders dan in het midden laten. Gedragingen van individuen worden slechts voor een deel (mede)bepaald door seksuele karakteristieken. Zowel onder homo's als onder hetero's komt een rijke schakering aan leefstijlen voor. Maar als het geciteerde wat Fortuyn betreft in de buurt van de werkelijkheid komt – en zelf acht ik het op z'n minst een interessante hypothese – bestond de paradox van Kennedy niet, of scheerde Kennedy met zijn beschouwing langs de kern van Fortuyns aantrekkingskracht.

Hoe dan ook komen bij de verklaring van Fortuyns populariteit nog een paar andere dingen kijken. Dat de punten die nu volgen keurig zijn genummerd verhult het vrij willekeurige karakter van de opsomming, dat is duidelijk.

Ten eerste: hoewel Nederland geldt als een genivelleerde maatschappij, zijn oude scheidslijnen tussen klassen en standen nog lang niet verdwenen. Vermogende Nederlanders met 'nieuw geld' komen slechts met moeite aan de sociale erkenning die past bij hun welvaartsniveau. Fortuyn wees hen de weg naar de politiek. Ten tweede: Fortuyn kwam uit een middenstandsmilieu en kende daardoor de wereld van de velen die hard voor hun boterham moeten werken van binnenuit. Hij sprak hen aan en gaf ook aan hen de boodschap door dat de politiek er niet alleen voor anderen is. Ten derde: in de Nederlandse 'popular culture' is plaats voor excentriekelingen, homo of geen homo. Zeker sinds de introductie van commerciële televisie is het excentricke en extreme betrekkelijk normaal geworden. Het is met andere woorden de vraag of Fortuyn wat zijn optreden betreft wel zo uit de pas liep bij wat mensen gewend waren. Ten vierde: geen Fortuyn zonder acht jaar paars. Zijn agitatie tegen 'de puinhopen van paars' moge schromelijk overdreven zijn geweest,²⁰ het staat buiten kijf dat een coalitie van links met rechts die elke normale democratische competitie uitsloot de dood in de pot was voor de politiek. Dit had al eerder de aandacht moeten trekken van een zelfbenoemde politieke kartelautoriteit. Het was echter Fortuyn die als

eerste hard aan de bel trok. Ten vijfde, aansluitend bij het vorige punt, en om niet om de hete brij heen te lopen: misdaad en culturele desintegratie van de grote steden *waren* vanwege de politieke neteligheid te laag op de agenda komen te staan. Fortuyn heeft deze kwestie niet te voorschijn getoverd, als ambitieuze *trouble-shooter* op zoek naar een probleem, maar zich tot woordvoerder weten te maken van een massa die zich niet geheel ten onrechte in de kou voelde staan.

Tot slot

Fortuyn is een bewegend doelwit: een object dat voortdurend uit je vizier loopt. Een klein voorbeeld is het gegoochel met zijn voornaam. Was het Pim, Wilhelmus, of liefst toch maar W.S.P., waar je zo prettig deftig ‘professor’ voor kunt zetten? Zelf was hij niet consequent. Meestal noemde hij zich Pim, soms koos hij voor de imponeer-variant. Ook ondertekende hij een voorwoord bij een boek met ‘Wilhelmus S.P. Fortuyn’, maar net als de lezer ‘hebbes’ roept omdat hij Pim wederom ontmaskert als iemand die zich uit ijdelheid opblies, valt zijn oog op de opdracht voorin het boek, aan de minister-president van Nederland, Rudolphus Lubbers. Het was dus toch weer allemaal ironie.

Wie was de echte Fortuyn, als er zo iemand bestond? Zelfs de socioloog Dick Pels, die een uitermate zorgvuldige en diepgaande studie over het fenomeen Fortuyn publiceerde – verreweg het beste boek over de man en wat hem motiveerde – krijgt niet in alle opzichten vat op zijn onderwerp.²¹ De verschillende partjes van Fortuyns leven (bijvoorbeeld de tijd waarin hij marxistische sociologie doceerde aan de Rijksuniversiteit Groningen) willen nog wel coherent lijken, maar het grote geheel – (crypto)communist wordt volksmenner – blijft logisch gesproken los zand. Pels heeft een heel duidelijke opvatting over de relatie tussen de presentatie van Fortuyn en diens politieke succes.²² Mij heeft hij echter niet helemaal weten te overtuigen met zijn stelling dat het dandyisme van Fortuyn een uitdrukking was van diepgaande veranderingen in de samenleving en als zodanig een hulpmiddel om succes te bereiken. Voor de keus tussen Pels of Kennedy gesteld, opteer ik dan toch maar voor Kennedy’s idee van de paradox. Weliswaar was Nederland al heel wat gewend, maar sommige Fortuyn-aanhangers hebben wel *een beetje* moeten slikken. Een ander punt waar ik Pels onmogelijk kan volgen is zijn definitie van politiek. Onder verwijzing naar de historicus Frank Ankersmit benadrukt hij het oppervlakkige karakter van de politiek, het spel, het theater, om vervolgens Fortuyn daar perfect in te laten passen.²³ Ja, zo kan ik het ook. Eerst fantaseren dat politiek een circus is. Dan dat circus in Nederland situeren, met alles erop en eraan; alleen de clown ontbreekt. Tenslotte bij deze geheel op Fortuyn toegesneden

entourage iemand uit de hoed toveren – wie? Fortuyn natuurlijk – wiens mooie pakken hem perfect casten als de ontbrekende clown.

Politiek is niet oppervlakkig. Politiek is het moeizame proces van het land besturen met een zo goed mogelijk resultaat, met een zo sterk mogelijk draagvlak onder de burgers. Fortuyn betrad geen circus, maar probeerde er een circus van te maken. Hij ging dood vlak voordat de door hem opgezette tent instortte. Maar – hoor ik de aanhangers van de circustheorie nu denken – je verwacht politiek en beleid. Beleid is misschien ernst, de politiek is een vertoning! Dat idee kan niet vurig genoeg worden bestreden. Wie de vorm verabsoluteert, wie de rituelen teveel nadruk geeft, maakt geheel ten onrechte van het ritueel een *pars pro toto*. Alles wat mensen doen zit in een ritueel verpakt. Onmiddellijk achter en onder het ritueel van de politiek zit een kern van dooernstige problemen, die al eeuwenlang door dooernstige politiek en dooernstige politici worden geattaqueerd. Neem Prinsjesdag. De foto's van de koets en de paarden staan op de voorpagina van de krant, maar de dikke bijlage met centen en procenten is onze toekomst. Wie ook maar een beetje thuis is in Jeruzalem weet waar zijn aandacht naar uit moet gaan. Politiek en beleid zijn één geheel.

Er rijden miljoenen auto's op de Nederlandse wegen, rode en blauwe en grijze en groene. De ene is merk zus en de andere merk zo, ze hebben allemaal een verschillend motorvermogen en de Porsche gaapt men na, terwijl men de Skoda geen blik waardig keurt. Triviale verschillen vergeleken bij het grote wonder dat al die auto's miljoenen mensen van A naar B vervoeren. De betrouwbaarheid op dat punt heeft weinig met merk of kleur te maken. Rijden doen ze allemaal. Dat is het grote wonder van de automobiel. Zullen we het dan daar over hebben, in plaats van over de marginale verschillen in zitcomfort en *sex-appeal*? Wie de politiek en het beleid van elkaar abstraheert en zich dan ook nog blindstaart op de buitenkant als ware het een *pars pro toto*, is als de man die zijn hele vermogen inruilt voor een auto die 300 kilometer per uur kan rijden, en vergeet dat ook de auto met het minste motorvermogen met gemak de maximumsnelheid van 120 kilometer haalt. Dat is de kern. Zeker weten dat je dankzij het wegensstelsel dat de politiek heeft aangelegd en dankzij auto's die door tevreden arbeiders zijn gebouwd in ongeveer een uur en drie kwartier van Groningen naar Amsterdam kunt rijden. De rest is bijzaak.

Op 20 juli 2002, de dag dat Fortuyns stoffelijk overschot naar Italië werd overgevlogen om in Provesano begraven te worden, schreef de al eerder genoemde Von der Dunk in een column: “Wie tien jaar geleden voorspeld had dat de nuchtere Nederlanders, vergaand ontkerstend en

geseculariseerd, zich anno 2002 massaal zouden overgeven aan een pseudoreligieus spektakel, zou voor gek zijn verklaard.²⁴ De oorzaak van de hype zocht Von der Dunk bij de onzekerheid die na 1989 en na 11 september 2001 was ontstaan: “Door ontzuiling en globalisering is voor veel Nederlanders toenemend onduidelijk geworden wat hen nog van anderen scheidt en met elkaar bindt... Tegen die achtergrond groeit de behoefte aan politieke rituelen die de verloren nationale samenhang moeten bezweren”.²⁵ Heeft de moord op Fortuyn door een manifestatie van afschuw op te roepen inderdaad de nationale samenhang gesymboliseerd en versterkt? Zeker, maar Fortuyn was bij leven alleen symbolisch voor een plotseling opvlammend sentiment in bepaalde lagen van de samenleving. Een nationale figuur is hij nooit geweest en zou hij waarschijnlijk ook nooit hebben kunnen worden. Vorm en inhoud waren bij Fortuyn perfect afgestemd op zijn historische missie: als katalysator optreden voor onderdrukte gevoelens in een door twijfel en onzekerheid gekenmerkte periode van de Nederlandse geschiedenis. De strijd om de macht in een solistische glansrol telde meer dan de macht zelf. De publieke fascinatie voor vorm en presentatie moge even geen grenzen hebben gekend, met macht zou Fortuyn op de langere termijn niet goed raad hebben geweten. Hij zou zich, denk ik, in zijn schulp hebben teruggetrokken en weer de eenzame, verdrietige jongen van vroeger zijn geworden.

noten

¹ Deze beschouwing is geschreven als bijdrage aan een lezingenreeks aan de Rijksuniversiteit Groningen over “machtige lichamen”. In de lezingen stonden centraal: het gebruik van fysieke middelen in de politieke en parlementaire retorica en de symboolwaarde van “het lichaam” van de leider. Dank aan Gerrit Voerman en Henk te Velde voor hun opmerkingen bij de eerste versie.

² P. Mair, ‘De eigenaardigheden van de Nederlanders. De verkiezingen van 2002 in een vergelijkend perspectief’, in: *Beleid en Maatschappij*, 29 (2002), no. 3, 160-163; zie ook J.E. Ellemers, ‘Het fenomeen Fortuyn. De revolte verklaard’, in: *Jaarboek 2002 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 2004, 252-266; 252.

³ Pim Fortuyn, *Autobiografie van een babyboomer. Het persoonlijke en openhartige levensverhaal van een eigenzinnige outsider die zich, tegen de stroom in, ontwikkelde tot een politicus van groot formaat. Aangevuld met herinneringen van Marten Fortuyn, vrienden en geestverwanten*, Uithoorn/Rotterdam, 2002.

⁴ Het eigenlijke biografische deel van het boek, dat 428 pagina’s telt, omvat 390 pagina’s.

⁵ Fortuyn, *op.cit.*, 50.

⁶ *Op.cit.*, 54.

⁷ *Op.cit.*, 101.

⁸ *Ibidem.*

⁹ *Op.cit.*, 102.

¹⁰ *Ibidem.*

¹¹ *Op.cit.*, 107.

¹² Het OSM-netwerk wordt onder andere uit de doeken gedaan in: Pim Fortuyn, *De overheid als ondernemer*, Amsterdam/Antwerpen, 1993, maar Fortuyn had er al eerder over geschreven.

¹³ Pim Fortuyn, *De islamisering van onze cultuur. Nederlandse identiteit als fundament*, Rotterdam, 2001, 61-77.

¹⁴ James Kennedy, 'Pim Fortuyn. De laatste der moderne mohikanen', in: *Nieuwste Tijd. Kwartaaltijdschrift voor eigentijdse geschiedenis*, 2 (2003), 4 (juni), 6-16 (aangezien de nummers van *Nieuwste Tijd* door-tellen, is dit vierde nummer van de tweede jaargang ook aan te duiden als *Nieuwste Tijd* 8.)

¹⁵ *Op.cit.*, 7.

¹⁶ *Op.cit.*, 10.

¹⁷ *Op.cit.*, 15.

¹⁸ Thomas von der Dunk, *De vader, de zoon en de geest van Pim. Nederland in het rampjaar 2002*, Amsterdam, 2002, 9.

¹⁹ Zegsman is G.A. Mulder.

²⁰ Pim Fortuyn, *De puinhopen van acht jaar paars. Een genadeloze analyse van de collectieve sector en aanbevelingen voor een krachtig herstelprogramma*, Uithoorn, 2002.

²¹ Dick Pels, *De geest van Pim. Het gedachtegoed van een politiek dandy*, Amsterdam, 2003.

²² Als Pels in mijn plaats gevraagd was deze lezing te geven (zie noot 1), dan zou hij eenvoudigweg hoofdstuk 9 van zijn mooie boek hebben kunnen voorlezen: daar staat het allemaal in. Zie Pels, *op.cit.*, 247-276.

²³ *Op.cit.*, 49-51.

²⁴ Von der Dunk, *De vader*, 62.

²⁵ *Op.cit.*, 63.